

İNGİLİZ OKULU VE ULUSLARARASI TOPLUM DÜŞÜNGESİ*

Onur Ağkaya

Yıldız Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi

Öz

Bu çalışmada, İngiliz Okulu'nun, kurucuları olarak kabul edilen düşünürlerin perspektifleri, kuramın üzerine bina edildiği argümanlar, metodolojisi ve ontolojisi incelenecektir. Kuramdan, bir analiz aracı olarak faydalanılabilmesi için İngiliz Okulu'nun, Uluslararası İlişkiler (UI) yazınına en özgün katkısı olan, ilkçağlardan aldığı mirasla birlikte evrilerek gelişen "uluslararası toplum" kavramı tartışılacaktır. Kavram, uluslararası sistemin anarşik yapısının işleyişini açıklamaktadır. Kurucu düşünürlerden sonra, İngiliz Okulu yazarları normatif ve yapısalcı kanatlara ayrılmıştır. Çalışmanın kapsamının sınırlandırılması amacına yönelik olarak söz konusu yazarlardan ve tartışmalardan kısaca bahsedilecektir. Uluslararası toplum içinde uluslararası hukuk, diplomasi ve güç siyaseti kurumlarının evriminin, günümüz uluslararası sisteminin oluşmasındaki etkileri ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Uluslararası İlişkiler Kuramı, İngiliz Okulu, Uluslararası Toplum, Hedley Bull, Martin Wight

The English School and the Idea of International Society

Abstract

In this paper, the perspectives of the thinkers who are regarded as the founders of the English School are examined. In doing so, arguments, methodology and ontology on which the theory of the English School based will be explored. In order to represent the theory as an analytical tool, the concept of "international society", which was the most authentic contribution of the English School to the International Relations literature, and which was evolved with the legacy of the antiquity, will be discussed. The concept explains how the anarchical structure of the international system operates. After its founding thinkers, the followers of the English School divided into two wings as normative writers and structural writers. The writers in question and debates around the English School will be mentioned shortly to narrow down the scope of the paper. Within the international society, the affects of the evolution of the international law, diplomacy and power policy institutions on the formation of the today's international system will be displayed.

Keywords: International Relations Theory, The English School, International Society, Hedley Bull, Martin Wight

---

* Makale geliş tarihi: 26.06.2014
Makale kabul tarihi: 02.09.2016

İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi¹

Giriş

1950'ler ve 1970'lerin başı arasında, Uluslararası İlişkiler² (Uİ) disiplini, özellikle ABD'deki kuramsal tartışmalar genellikle, hâkim yaklaşımların metodolojisine yönelik eleştiriler ekseninde ilerlemiştir. Soğuk Savaş ortamındaki uluslararası siyasi gelişmelerin etkisiyle, Uİ'den pratikte gerçekleşeni açıklaması ve acil nitelikli dış politika sorunlarına cevap vermesi beklenirken, Britanya'da, aralarında Herbert Butterfield, Martin Wight, Hedley Bull ve Adam Watson'ın bulunduğu bir grup akademisyen, uluslararası siyaseti farklı bir gündem üzerinden tartışmışlardır. Britanya Uluslararası Siyaset Kuramı Komitesi (BUSKK) adı altındaki toplantılarda, ilgilerini “uluslararası kuram”, “uluslararası toplumun varlığı ve doğası” oluşturan düşünürler, İngiliz Okulu (İO) olarak anılacak yaklaşımın temellerini atmışlardır (Dunne, 1998: 89-135).

Uluslararası ilişkilerde anarşiyi, zorlayıcı bir üst otoritenin yokluğu olarak yorumlayan düşünürlere göre uluslararası siyaset, klasik realist yaklaşımın savunduğu gibi yalnızca, sürekli bir çatışma ortamında, tek aktör olduğu varsayılan egemen devletlerin güvenlikleri ve çıkarları bağlamında şekillenen güç politikalarının bir tezahürü olarak açıklanamaz. Ayrıca, uluslararası siyaset tek başına, revolüsyonist³ yaklaşımın iddia ettiği gibi evrensel barışın ve adaletin sağlanabilmesi için, devletlerden başka aktörlerin de var olduğu uluslararası sistemin değiştirilmesini zorunlu kılan bir mantığın hüküm sürdüğü bir alan değildir. İO düşünürleri, bahsedilen iki yaklaşımın açıklayıcılığını reddetmeden ve bunlar arasından bir taraf seçmeden, düzen

1 Bu çalışma, yazarın İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen *İngiliz Okulu Perspektifinden 1919-1929 Arası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısının Analizi* adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinin bir bölümünden güncellenerek türetilmiştir.

2 Çalışmada, Uluslararası İlişkiler, bir disiplin olarak ifade edildiğinde büyük harflerle ve kısaltılarak Uİ şeklinde kullanılmaktadır.

3 İngilizce'de *revolutionism* olarak geçen, ancak Türkçe yazında sıklıkla kullanıldığı görülen “radikalizm” çevirisinden bu çalışmada bilhassa imtina edilmektedir. Bunun iki sebebi vardır: İlk olarak İngiliz Okulu'nu konu eden bir çalışma içinde söz konusu terime, ilk anlamıyla akla gelen devrimcilikten farklı bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır. İkinci olarak, radikalizm çevirisinin, çalışmanın daha sonraki bölümünde ele alınacağı üzere, revolüsyonist yaklaşımın üç farklı tipinden yalnızca birine -kozmpolitanizm- atıfta bulunduğu düşünülmektedir.

arayışındaki siyasal aktörlerin, örnekleri ilkçağlardan itibaren takip edildiğinde, belli davranış pratiklerinin sonucunda, kendilerini, hukuksal ve ahlaki kısıtlamalara tabi tutan bir “uluslararası toplum” oluşturduklarını savunmuşlardır.

Uluslararası toplum, temelini Grotius'ta bulan, siyasal aktörler arasında hem çatışmayı hem işbirliğini hem de eşitsizliği içeren bir etkileşimde, normların da belirleyici olduğu alternatif, rasyonalist bir *via media* yaklaşım sunmaktadır. Tarihsel-yorumlayıcı bir perspektifle anlaşılabilir olan uluslararası toplum; güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler arasındaki uyum kurumları ekseninde, merkezî bir otoritenin yokluğuna rağmen üyelerinin varlığının garanti altına alınmasını, düzenin sağlanmasını, şiddetin sınırlandırılmasını ve adaletin mümkün olduğu kadar yayılmasına bağlı olarak ilerlemeyi amaçlamaktadır. Ancak, düzen ve adaletin birlikteliğinin mümkünlüğü, üzerinde düşünülecek bir soru olarak kalmaya devam etmektedir. Uluslararası toplum kırılğan bir yapıya sahiptir; sürdürülebilirliği ve başarısı, üyelerinin uluslararası toplumu yaşatma ve devam ettirme iradesine bağlıdır. Bu bağlamda, uluslararası toplumun varlığı, tarihsel süreçteki evrimleri ve aynı zamanda yayılması yalnızca, Çift-kutuplu Sistem ortamındaki pratikler üzerinden anlaşılabilir.

Türkiye’de analiz aracı olarak çok fazla başvurulmamakla birlikte, son zamanlarda ilgi görmeye başlayan İO’nun, disipline sunduğu en önemli ve özgün kavramsallaştırmasının-uluslararası toplumun- tanıtılması, bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Kavramdan verimli biçimde yararlanılabilmesi amacıyla yönelik olarak, İO geleneği içinde anılan düşünürlerin, kuramın tarihsel gelişiminin, temsilcilerin öncelikli ilgi konularının, metodolojisinin ve yaklaşımın üzerine bina edildiği argümanların anlaşılabilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikli olarak tanımlayıcı bir yaklaşımla yola çıkılmaktadır. Daha sonra, İO’nun diğer Uİ kuramlarından özgünlüğü ve açıklayıcılığının yanında, eleştirel bir yaklaşım benimsenerek, eksik yanlarının da ortaya konulması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmayla, Uluslararası İlişkiler’in kuramsal tartışmalar literatürüne Türkçe bir katkı (aynı zamanda diyaloga yönelik bir çağrı) yapılması amaçlanmaktadır.

İlk bölümde, İO’un kurucu yazarları, kuramın kendi içinde gelişimi ve tarihçesi, ontolojisi ve metodolojisi ortaya konacaktır. Çalışmanın sınırlı yeri itibarıyla, çalışmada asıl olarak kurucu olarak kabul gören yazarların temel eserlerine odaklanılacak ve geç kuşak yazarlara ve tartışma alanlarına çalışmanın belirli yerlerinde kısaca değinilecektir. İkinci, üçüncü ve dördüncü alt başlıklarda, uluslararası toplum kavramı ve uluslararası toplumun işleyişi, “üç-gelenek” yaklaşımı üzerinden açıklanacaktır. Bu kısımda, bir orta yol olarak sunulan uluslararası toplumun daha açık biçimde irdelenebilmesi için, İO’nun diğer argümanları olan “devletlerarası sistem” ve “dünya toplumu”

tanıtılacaktır. Son başlık altında, uluslararası toplumun tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan kurumlar incelenecek ve uluslararası toplum türlerine dair tartışmaya değinilerek çalışma sonlandırılacaktır.

1. Kurucular ve Tarihsel Gelişim

1.1 İngiliz Okulu Geleneği, Kurucu Düşünürleri ve İlgilendikleri Konular

İÖ'nün ilk temsilcilerinin kimler olduğuna dair tartışmalar hâlâ sürmektedir. Bununla birlikte, Butterfield, Wight, Watson ve Bull kurucu düşünürler olarak yaygın biçimde kabul görmektedir. Üzerlerinde en çok tartışılan isimler ise Edward Hallett Carr ve C. A. W. Manning'tir. İÖ'nün geç kuşak yazarlarından Dunne (1998: 143), geleneğin tarihsel gelişimini konu edindiği *Inventing International Society*'de, Carr'ın *Yirmi Yıl Krizi*'nde değindiği, ancak, uluslararası siyasetin işleyişindeki varlığını kabul etmediği uluslararası toplum fikrini, Bull (1969a)'un Uİ çalışmalarının asıl ilgilenmesi gereken kavram olarak işaret etmesine dayanarak, söz konusu düşünürün, İÖ içindeki yerini tartışmıştır. Dunne (1998: 38), nihayetinde, Carr'ın İÖ'nu etkileyen fikirler vermesine rağmen, İÖ'nün bir üyesi olmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Geç kuşağın önemli temsilcilerinden Buzan (1993: 328) ise, bir makalesinde hem Carr'ı hem de Manning'i İÖ'nün temsilcileri gibi saymış, daha sonra her iki düşünürün İÖ düşünürlerini etkileyen fikirler verdiğini, ancak, İÖ'nün içinde sayılamayacağını savunmuştur (Buzan, 2001: 473). Buzan (2004: 31-36) daha sonraki bir çalışmasında Carr'ı yeniden İÖ'nün bir üyesi olarak kabul etmiş, Manning'in ise Okulun bir üyesi sayılmaması gerektiğini belirtmiştir. Öte yandan, Suganami, Manning'in, İÖ'nün kurucularından sayılması gerektiğini ısrarla savunmaktadır. Suganami (2001; 2003), uluslararası toplum fikrinin Manning'in olduğunu ve Bull'un da Manning'in görüşlerini takip ederek geliştirdiğini öne sürmektedir. Bununla birlikte Suganami, Wight'ın kendi çalışmaları üzerindeki etkisine gereken önemi vermediği için Bull tarafından bizzat uyarıldığından bahsetmiştir (Suganami ve Linklater, 2006: 22-23). Manning uluslararası toplum kavramına yönelik çalışmalar sürdürmüştür; ancak, kendisi, Butterfield ve Wight tarafından ırkçılık konusundaki politik görüşleri sebebiyle BUSKK'nden⁴ uzak tutulmuştur. Durumu gündeme getiren Dunne (2010: 137), yakın tarihli bir

4 BUSKK'nin ilki 1959'da yapılan toplantıları, 1984'te Bull'un ölümüne kadar sürmüştür. Çalışmanın sınırlı yeri göz önünde bulundurularak, komitenin tarihsel gelişimine bu şekilde kısaca değinilerek yetinilmektedir. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Dunne, 1998: 89-135.

çalışmasında, yine, Manning'in 1945'ten önce London School of Economics'te verdiği dersler üzerinden İO düşünürleri üzerindeki etkisine atıfta bulunmuştur. Özetle, Manning'in İO yazarlarından biri olarak sayılmasına yönelik tartışmaların güncelliğini koruduğu ve ayrıca, tartışmaların süreceği görülmektedir.⁵

1970'lerde, İO temsilcilerinin çalışmaları tek tek ele alınarak, realizmin Amerika Kıtası dışındaki bir varyantı olarak değerlendirilmekteydi (Dunne, 2010: 136). Kurucu düşünürlerin çalışmalarının ortak bir gelenek ve bir kuram olarak sayılması, 1980'lerde inşacılığın (*constructivism*) yükselmesinden sonra gerçekleşmiştir. Kurama, "İngiliz Okulu" ismini veren makale, geleneğin temsilcilerini eleştiren Roy E. Jones (1981: 3-8) tarafından yazılmıştır. İO adlandırması, genel bir değerlendirmeye, akla ilk gelecek şekilde yazarlarının etnik kökeniyle ilgili değil, daha çok, geleneğin, özgün nitelikleriyle diğer Uİ kuramlarından açıkça ayrılması ve zaman içinde kullanımının yerleşmiş olmasının sonucudur (Dunne, 2000: 234-235; Linklater ve Suganami, 2006: 17-25).

BUSKK'nin 1959-1962 arasındaki toplantılarında, gündemi "uluslararası kuram" (Butterfield ve Wight, 1969: 12-13) ve "uluslararası toplumun doğası" konularının oluşturmuştur (Dunne, 1998: 89). Komitede, Soğuk Savaş ortamındaki siyasi gelişmeler ve bunlara paralel kuramsal tartışmalardan ziyade "uluslararası toplumun yapısı, onu oluşturan kurallar ve diplomatlarla devlet adamlarının eylemlerini yönlendiren unsurlar" konu edinilmiş ve bu yönelim, İO'nun normatif bir kurama doğru evrilmesiyle sonuçlanmıştır (Dunne, 1998: 96-97). Komitenin erken dönem ajandası sonucu ortaya çıkan çalışmalar, ilk kez *Diplomatic Investigations* (1966) adlı kitapta yayımlanmıştır. Wight'ın *System of States* (1977), *Power Politics* (1978 [2004]) ve *International Theory: The Three Traditions* (1992) eserleriyse, yazarının ölümünden sonra yayımlanmıştır. Bull'un *The Anarchical Society* (1977 [1995]) çalışması İO'na temel fikirsel ve kuramsal çerçevesini kazandıran eserdir. Komitenin ikinci kolektif kitabı *The Expansion of International Society* (1985) ve Watson'ın *The Evolution of International Society* (1992) eserleri, uluslararası toplumun ontolojisini ve tarihsel gelişimini araştırmaktadır.

---

5 Manning'in uluslararası toplum kavramı üzerine çalışmaları bulunmakla birlikte, Bull'un ve Watson'un eserleri takip edildiğinde, Komite'de yapılan çalışmalarda bir uluslararası toplum fikrinin tartışılması gerektiğinin en ısrarlı savunucusunun Martin Wight olduğu görülmektedir. Manning'in İO'daki yerinin tartışılması, çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu çalışmada Manning'in eserlerine yer verilmemektedir.

Geç 1970'lerden itibaren, İO düşünürlerinin ilgisinin önceliklerini "adalet ve düzen ikilemi" ekseninde, tarihsel süreçte uluslararası toplumun kürenin geri kalanına yayılmasıyla eş-zamanlı taşıdığı varsayılan, üyeleri arasındaki eşitsizlik ve bunun nihayetinde ortaya çıkan Batı'ya karşı ayaklanma, dekolonizasyon, Üçüncü Dünya ve kültür konuları oluşturmuştur. 1980'lerin sonlarından itibaren geleneğin çalışmalarını devam ettiren R. J. Vincent, Barry Buzan, Richard Little, Nicholas Wheeler, Tim Dunne, Andrew Hurrell, Robert Jackson ve James Mayall, II. kuşak temsilciler olarak anılmaktadır (Devlen ve Özdamar, 2010: 54-63). Zamanla normatif bir kuram hâline gelen İO, kendi içinde, başta Vincent, Wheeler, Dunne ve Jackson olmak üzere, geleneksel olarak kozmopolitan insan haklarına öncelik veren "dayanışmacı" (*solidarist*) ve devlet egemenliğinin dokunulmazlığından yana olan "çoğulcu" (*pluralist*) kanatlar olmak üzere ikiye bölünmüştür (Linklater ve Suganami, 2006: 135-139). İnsan hakları ve insani müdahale, II. kuşak yazarların üzerlerinde en çok yazın verdiği konulardır (Buzan, 2004: 45-46; Linklater ve Suganami, 2006: 135-146).

II. kuşak düşünürlerin son dönemlerde üzerinde tartıştıkları bir diğer konu da, kuramın normatif ve konstrüktivist yapısının unsurlarıdır. Bu alanda en yoğun ilgiyi gösteren Buzan, İO'nun temsilcilerine bir "tekrar toplanma" çağrısı yapmış⁶, daha sonra kuramın sahip olduğunu savunduğu büyük bir Uİ kuramı potansiyelinin ortaya konulabilmesi için, yaklaşımın uluslararası sistemi açıklamakta eksik kaldığını düşündüğü yapısal ve normatif öğeleri ile Wendt'in inşacı kuramının bir sentezini çıkarma girişiminde bulunmuştur. Buzan (2004: 269-270)'ın bizzat belirttiği gibi ortaya çıkan yapı, İO'nun temel çerçevesinden oldukça farklıdır. Buzan (2009: 24-44), yeni yapıyı, İO'nun kurama yönelik diyalogu ve bölgesel seviyedeki uluslararası ilişkiler üzerine açıklayıcılık gücünü arttırabilmek amacıyla tartışmaya açmıştır.

II. kuşak düşünürlerin bahsedilen tartışmaları ve eserleri verilmeye devam edilmektedir. Bu doğrultuda, İO'nun, kurucu düşünürlerden sonraki gündeminden ve temel tartışma konularından bu şekilde kısaca bahsedilerek yetinilecektir. İO'nun günümüzdeki tartışmalarının merkezinde yer almaya devam eden, "adalet ve düzen ikilemi"ne çalışmanın diğer bölümlerinde tekrar dönülecektir. Bir sonraki altbaşlıkta İO'nun metodolojisi ortaya konacaktır.

---

6 Barry Buzan, İngiliz Okulu kapsamında yapılan çalışmaların takip edilebilmesi için bir portal oluşturmuştur; bkz. <http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/resources.php> (25.06.2014).

1.2. “Uluslararası Kuram” Fikri ve İngiliz Okulunun Metodolojisi

Wight, “Uluslararası Kuram”ı, Uİ fikrinin geçmişteki temel geleneklerinin izlenmesiyle yapılan ve malzemesini tarihten alan bir siyaset felsefesi ya da felsefi yorum olarak görmüştür. Bull (1976: 103), Wight’ın aklındaki ifadenin, şüphesiz, bir “Uluslararası İlişkiler Kuramı” olduğunu, ancak, bunu Uluslararası Kuram diyerek ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, kurucu düşünürlerin, öncelikle, bir Uİ kuramı tanımının ortaya konulması için çaba gösterdikleri görülmektedir. Wight (1969a: 18), uluslararası ilişkiler fikrinin özgünlüğünü ortaya koymak için işe siyaset kuramını uluslararası siyaset kuramından ayırarak başlamaktadır. Wight (1969a: 18-21)’a göre, siyaset kuramı, devlet üzerine kuramsal düşünme geleneği olarak kabul ediliyorsa, uluslararası ilişkiler kuramı ya devletler toplumu ya milletler ailesi ya da uluslararası topluluk üzerine kuramsal düşünme geleneği olmalıdır. Düşünürce göre, Uİ düşüncesi araştırmalarının kaynakları, klasik tarihî belgelerde; siyaset felsefecilerinin ve filozofların eserlerinde; devlet adamlarının, diplomatların ve siyasetçilerin demeçlerinde ve hatıratlarında ve son olarak edebî yapıtlarda bulunabilir (Wight, 1969a: 18-19). Ayrıca, hem Wight hem de Bull, Uİ çalışmalarının, ağırlıklı olarak ABD’de yapılan, kısa dönemlere odaklı pratik dış politika üretme çabasıyla ilişkilendirilmesi fikrine karşıdır. Üstelik İÖ’nün tüm yazarları, davranışsalci ve gelenekçi yaklaşımların, uluslararası siyasette varlığını kabul etmediği/ihmâl ettiği ahlaki konuları öncelikli tartışma konularından biri hâline getirmiştir (Butterfield ve Wight, 1969: 6-13).

Bull (1966), ABD’deki kuramsal ve metodolojiye yönelik yaklaşımlara karşı bir polemik ortaya koyduğu bir çalışmada, klasik yaklaşımın felsefe, tarih ve hukuktan türediğini belirtmiştir; ancak, bu üç temel disiplinin, yaklaşıma katkılarının sınırlarını çizen açık ifadeler kullanmamıştır. Bull; Kaplan, Schelling, Deutsch ve Boulding gibi yazarların çalışmalarını “bilimselci yaklaşım” şeklinde anlandırarak bu yönelimin Uİ çalışmalarına yapabileceği katkının muhtemelen çok az ve klasik yaklaşımın yerini alma ihtimalinin ise “ziyadesiyle zararlı” olduğunu savunmuştur.

Bull aslında, örneğin Waltz gibi kendi dönemindeki Uİ düşünürlerinin aksine metodu ön plana çıkarmaktansa, kendisi için vazgeçilmez sorularla ilgilenmiştir (Hoffman, 1986: 181). Bull (1995: 97, 122, 156, 178, 194; 2000a: 251-252), Wight’ın kendi çalışmalarında yaptığına benzer şekilde, çalışmalarında önce, cevap arayacağı soruları sıralamış ve sonra, felsefi çözümlere ulaşmıştır.

Bull (1966: 367)’a göre, “egemen devletlerin bütün olarak (*collectivity*) bir siyasal toplum ya da sistem oluşturup oluşturmadığı; eğer bir egemen

devletler toplumundan söz edilebiliyorsa, bunun bir ortak kültür ve medeniyete dayanıp dayanmadığı; eğer öyleyse, dünya çapında kullanımdaki diplomatik çerçevenin altında böyle bir kültürün yatıp yatmadığı” soruları UI’in öncelikle ilgilenmesi gereken konulardır. Bull yine, “Uluslararası toplumda savaşın yeri nedir? Uluslararası toplumda, her bireysel güç kullanımı lânetlenmeli midir; yoksa göz yumulabilecek hatta gerekli olduğu haklı savaş durumları da var mıdır? Uluslararası toplum üyesi bir devlet bir diğer üyenin içişlerine müdahale edebilir mi; öyleyse, hangi durumlarda müdahale edilmelidir? Uluslararası toplumun üyeleri yalnızca egemen devletler midir; yoksa toplum, hakları ve görevleri onların adına kullanabilecek temsilcilerin oluşturduğu bireylerden mi meydana gelir?” sorularının UI çalışmaları için önceliğinin altını çizmiştir. Bu sorular, İO kurucu düşünürlerinin kuramın normatif bir yöne evrildiğini göstermektedir. Ayrıca, Soğuk Savaş’ın sonlanmasının akabinde uluslararası siyasette meydana gelen; 1990-1991 Kuveyt Krizi, 1992-1995 Bosna Savaşı, 1994 Ruanda İç Savaşı, 2003 Irak Savaşı, 2011 Libya İç Savaşı, 2011’de başlayıp devam eden Suriye İç Savaşı gibi vb. daha fazla örnekten hareketle, Bull’un erken tarihli bir çalışmasında, UI disiplininin bugünkü ajandasını yakalayabildiği açıktır.

Kurucu düşünürlerden Wight ve Bull eserlerinde ağırlıklı olarak kuramsallaşmaya, Butterfield ve Watson tarihsel yöntemle çözümlemelere yönelmiştir. Wight ve Bull eserlerinde tarihsel-felsefi, Butterfield ve Watson ise genel olarak klasik tarihsel metodu kullanmışlardır. Bull ve Watson’ın (1985: 9), İO’nun temel kavramsallaştırması olan uluslararası toplum için “tarihsel bir perspektifle anlaşılabilir” yargısı bu yaklaşımı özetler. Hülasa, İO’nun kurucu düşünürlerinin uluslararası siyasetin tarihsel bağlamda, ampirik yaklaşımdan uzak, yorumlamacı ve özellikle son dönemlerde açıkça ifade edilmese de normatif bir perspektifle anlaşılabilirliğini savundukları ve bu yöntemi kendi çalışmalarında uyguladıkları görülmektedir. Dunne’in (2010: 137) ifade ettiği gibi İO, metodolojiye yönelik yorumlamacı-açıklayıcı dikotomisinden uzak; kuram ve tarihi, ahlaki normları ve gücü, aktör ve yapıyı birleştiren bir UI yaklaşımı sunmaktadır.

İO’nun metodolojisine yönelik tartışmalar güncel olarak sürmektedir. Örneğin, Richard Little (2000: 395), eleştirel yaklaşım içinde anılan Linklater’in, İO’nun sunduğu üç farklı yapının, plüralist metodoloji gerektirdiği argümanından yola çıkarak devletler sisteminin pozitivizmle, uluslararası toplumun yorumlamacı ve *interpretivist* (anti-pozitivist) ve dünya toplumunun eleştirel kuramla analizini önermiştir. Little gibi Buzan’ın da, İO’nun kurucu düşünürleri tarafından benimsenen metodolojiye alternatif yaklaşımlar arayışında olduğundan bahsedilmiştir.

Kurucu düşünürlerin bu altbaşlıkta açıklanmaya çalışılan metodolojisinin, çalışmanın bundan sonraki başlığı altında incelenecek “üç-

gelenek” ve uluslararası toplum fikrinin ortaya konulmasıyla daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir.

2. Üç Gelenek ve Uluslararası Toplum Fikri

2.1. Üç-Gelenek: 3Rs ve Çıkış Noktası Olarak Uluslararası Toplum

Wight’ın “üç-gelenek” (3Rs) sınıflandırması, Uİ çalışmalarında 1970’lerden itibaren sıklıkla istifade edilen bir analiz aracıdır (Knutsen, 2006: 353). Üçlü sınıflandırmanın, İO açısından önemi, geleneğin temsilcilerine özgün bir çerçeve sunması ve kurama eklektik bir yapı kazandırmasından kaynaklanmaktadır.

Wight’ın sınıflandırmasının, sübjektif niteliğine dikkat edilmesi önemlidir: felsefede, geleneksel yaklaşımlara göre Kant “rasyonalizm” (akılcılık); Grotius hukuk felsefesinde “doğal hukuk”, Kantçılık ise “rasyonel doğal hukuk” yaklaşımı dâhilinde değerlendirilmektedir (Devlen ve Özdamar, 2010: 44). Wight, Grotius’u rasyonalist ve Kant’ı revolüsyonist paradigma içinde sınıflandırır. Bu bağlamda, Wight, bir uluslararası toplum ya da devletler toplumu ve yahut da minimal düzeyde bir uluslararası topluluk fikrinden hareket eder. Wight, sınıflandırmasını, uluslararası toplumun ne olduğu sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda ortaya çıktığını ifade ettiği üç grup ve bunlara dâhil geleneklere dayanarak oluşturmuştur (Bull, 1976: 104-105). Wight (1992: 7)’a göre, uluslararası ilişkilerin tarihine bakıldığında farklı dönemlerde bu üç paradigmadan birinin baskın olduğu görülür. Bir sonraki altbaşlıkta, Bull’un, Wight’ın yaklaşımını zenginleştirdiği ve İO’na temel kuramsal çerçevesini kazandırdığı “anarşik bir toplumda düzen arayışı” ele alınacaktır.

2.2. Çıkış Noktası Olarak Uluslararası Toplumda Anarşi

Bull, “anarşi”yi uluslararası ilişkilerde temel bir realite ve kuramsallaştırma çalışmalarının başlangıç noktası olarak almaktadır. Uluslararası toplumun varlığını ve sınırlarını araştırırken Bull (1969b: 35-36), uluslararası ilişkilerde anarşinin ve bir uluslararası toplumun anarşiyle uyumluluğunun tartışılması gerektiğini savunmaktadır. Bull (1969b: 36)’a göre uluslararası ilişkilerde anarşi “yönetenin olmaması; düzensizlik ve karışıklık” anlamlarından, birincisine karşılık gelir. Bu bağlamda, iç siyasetteki yaklaşımlara uygun olarak, bir egemen devlet içinde yaşayan bireyler ortak bir hükümete tabîdir; ancak, uluslararası ilişkilerde zorlayıcı bir üst otorite

bulunmaz. Bull, iç siyasette, ahlak ve hukuk kavramlarının bu boyutuyla, uluslararası ilişkilerdeki düzeyden ayrıldığını özellikle vurgulamaktadır.

Klasik realist yaklaşım uyarınca uluslararası ilişkilerde tek aktör olan egemen devletler, anarşiye bağlı olarak herhangi bir toplum türü meydana getirmezler; bu durumun aksi kabul edilse dahi, bir uluslararası toplumun ortaya çıkması, egemen devletlerin kendilerini ortak bir otoriteye bağlamalarından geçmektedir. Hobbescu, Machiavellci ya da Hegelci (*realist*) yaklaşımın yansıması bu görüş uyarınca, toplum veya devlet öncesi *doğa hâli*-bir anarşi ve bunun, sürekli bir düzensizlik ve mücadele alanı olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası siyaset, her devletin kendi çıkarını maksimize etme çabalarının sonucu bir sürekli rekabet ve çatışma alanı olarak varsayılır (Wight, 1992: 7). Bull'a (1969b: 44) göre, iç siyasetten farklı bir anarşi anlayışının bulunduğu uluslararası ilişkilerde eğer bir *doğal hâlin* varlığından söz edilecekse, bu, sürekli çatışmaya dayanan Hobbescu değil, Locke'un doğal hâli olacaktır. Öte yandan Bull (1969b: 42-45), anarşi realitesinin, uluslararası ilişkilerde bir toplum oluşmasına engel teşkil etmediğini ve Uİ'in, siyaset kuramından ayrı bir disiplin olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle bu ayrımın yapılmasının gerektiğini savunur. Bu bağlamda, bir toplum sözleşmesinin sürekli anarşiyi sona erdireceğine yönelik Hobbescu yaklaşım tasavvuru uluslararası ilişkilere uymaz.

Daha önce değinildiği gibi klasik realizm uyarınca bir uluslararası toplumun varlığından söz edilemez. Dolayısıyla, realizme göre uluslararası toplumun temel kurumlarından uluslararası hukukun varlığı ya da uygulanabilirliği tartışmalıdır. Ayrıca, devletlerin uluslararası hukuka riayet etmesinin tek yolunun, çatışmaya dayalı anarşiyi bitirecek bir dünya devletinden geçtiği öngörülmektedir. Bunların yanında, "uluslararası toplumun, büyük güçlerin toplamından başka bir şey olmadığı"ni savunan ikinci bir realist yaklaşım da mevcuttur (Wight, 1992: 32). Uluslararası ilişkilerin ve (varlığı kabul görürse) uluslararası toplumun tek ve temel aktörleri her iki realist yaklaşım uyarınca egemen devletlerdir. Müteakip altbaşlıkta ele alınacağı üzere, uluslararası toplumun üyelerinin kimler olduğu sorusuna, kurucu düşünürlerin uluslararası hukuka yönelik yaklaşımlarında cevap bulunabilir.

2.3. Uluslararası Hukuk ve Grotius

Wight'a göre, uluslararası hukukun temelinde birincil olarak, uluslararası kimliğe sahip olan tek kurumun, devletlerden başka kişisi bulunamayacağını savunan pozitif hukuk; ikincil olarak, devletlerin yalnızca kişileştirilmiş fiktif kurumlar olduğunu, dolayısıyla da uluslararası hukukun aktörlerinin bireyler olduğunu savunan revolüsyonist görüş bulunur. Revolüsyonist yaklaşım

uyarınca, uluslararası toplum, nihayetinde “tüm insanlığın toplamı”dır. Bu noktada, realist ve revolüsyonist paradigmların yanıtlarına alternatif, hem devletlerin hem de bireylerin uluslararası hukukun kişileri olabileceğini savunan Grotiusçu bir yaklaşımdan söz edilmesi mümkündür (Wight, 1992: 36-37). Wight (1992: 37), Grotius’un, uluslararası toplumu bir *societas gentium* (milletler toplumu), *civitatium populorum* (devletler topluluğu) veya *societas humanis generis* (insanoğlu/bireyler toplumu) olarak nitelediğini belirtir. Bull (1969c: 68) da, Grotiuscu yaklaşım bağlamında, uluslararası toplumun üyelerinin son tahlilde bireyler olduğu sonucuna ulaşır. Bull’un yaklaşımı, İO içinde adalet ve düzen ikileminin ortaya çıkardığı tartışmaların önemli bir kısmına karşılık gelmektedir. Çalışmanın daha sonraki bölümlerinde bu hususa dönecektir.

İO’nun üzerine bina edildiği yaklaşım bağlamında, uluslararası toplumun temelinde Grotius’un kullandığı *magna communitas humani generis* kavramı yatmaktadır. Wight (1992: 37), pozitif hukukçuların, uluslararası hukukun kişilerinin yalnızca egemen devletler olduğu tezine karşı, Amerikan Merkezî Adalet Mahkemesi’nin 1907 tarihli, bireylerin, devlete karşı dava açma hakkı olduğunun kabulünü; Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde Milletler Cemiyeti, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Uluslararası Posta Teşkilatı’nın uluslararası yasal kişiler olarak sayılmasını ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, suç işleyen bireylerin Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi’nde yargılanması örneklerini hatırlatır. Dolayısıyla, İO’nun kurucu düşünürlerine göre, uluslararası ilişkilerde, nihai olarak temel aktörler egemen devletlerdir; ancak, devlet-dışı aktörlerin varlığı da göz ardı edilemez.

Güç, realist paradigmaya göre uluslararası ilişkilerin düzenleyici unsurudur. Buna karşın, Grotiusçu rasyonalist paradigma uyarınca, uluslararası toplumun temelinde geleneklerin, dolayısıyla da hukukun ve aynı zamanda ahlaki normların bulunduğu öngörülmektedir (Bull, 1995: 25). Güç ile gelenek arasında her referans noktasından kabul görececek bir ayrımın yapılması da kolay değildir; geleneğin nerede bittiği, güce nerede başvurulacağı ya da gücün oranının ne olacağı, daima tartışmalıdır. Geleneğin ortadan kalktığı yerde gücün devreye gireceğinin varsayıldığı bu noktada, rasyonalist paradigma realist paradigmaya yaklaşmaktadır. Diğer yandan, Grotius’un (2011: 27), “devletler arasındaki karşılıklı ilişkileri düzenleyen hukukun esas yapısını, bağlayıcı olduğu tüm insanlığa genişletmek istediği” ifadesi, rasyonalist paradigmanın, revolüsyonist paradigmaya yaklaşan yönüne karşılık gelmektedir. Uluslararası toplumun söz konusu solidarist yanıyla, realist paradigmaya yakın olan plüralist yönü, İO içinde günümüzde devam eden tartışmanın ortasında konumlanmaktadır.

Son olarak, Buzan’ın (2004: 8) ifade ettiği gibi, “bireylerin içinde yaşadıkları toplum tarafından şekillendirilip, o toplumu şekillendirdikleri gibi

devletler de hem şekillendirdikleri hem de kendisi tarafından şekillendirildikleri uluslararası toplum içinde yaşarlar”. Bu sosyal unsur, realist paradigmanın katı anarşi mantığının uzak ve rasyonalist paradigmanın işbirliğine yakın kısmında yer almaktadır. Daha sonraki kısımlarda değinileceği üzere, realist paradigma içinde konumlandırılan “devletler sistemleri”, uluslararası toplumun işleyişinin anlaşılabilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Revolüsyonist yaklaşım, üçlü sınıflandırmadaki en özgün ve bunun yanında daha derin tartışmalar içinde eleştiriye en açık alandır. Revolüsyonist yaklaşıma göre uluslararası toplumun nihayetinde tüm insanlığın toplamı varsayılmaktadır. Kurucu düşünürlerin çoğulcu (*pluralist*) yaklaşımlarının anlamlandırılabilmesi için revolüsyonist yaklaşım önemli bir konuma sahiptir. Bu doğrultuda, müteakip altbaşlıkta söz konusu yaklaşım incelenecektir.

2.4. Revolüsyonizm ve “Uluslararası Toplumun Sonu”

İÖ’da revolüsyonizm; rasyonalizmin, realizmden uzak olan yanında konumlanmaktadır (Wight, 1992: 40). Revolüsyonist yaklaşımın kurucu düşünürlerce tartışılan yönü, uluslararası ilişkileri bir iç siyaset durumuna indirgemesidir. Buna göre, uluslararası toplum, daha çok bir *civitas maxima* fikri olarak görüldükçe, uluslararası ilişkiler kaçınılmaz olarak evrensel şehirlerin-bireylerin (*civitas*) iç siyasi meseleleri hâline gelecektir (Wight 1992: 41). Revolüsyonistler, realistler ya da rasyonalistler gibi, toplum sözleşmesi öncesi doğal hâlin durumu sorusu üzerinde durmaktansa, ortak bir bireyler cumhuriyeti fikrini (*imperium mundi* [Dante]) diriltmek ya da ebedileştirmekle ve yahut da uluslararası toplumu bir dünya-devletine dönüştürmekle ve ayrıca, bunun tanımını netleştirmekle ilgilenmektedirler. Bunun ilk örnekleri, Christian Wolff’un uluslararası toplumun bir dünya süper-devleti (*civitas maxima*) tarzı savunusunda ve Wolff’tan etkilenen, ancak, bu süper-devlet fikrinden ayrılan Vattel’de bulunabilmektedir. *Civitas maxima* fikri yine, Wolff’tan önce, -Katolik- Francesco de Vitoria ve -Protestan- Gentili’de ve Calvin’de görülebilir; ancak, fikrin kendisi Wolff tarafından popülerleştirilmiştir.

Wight (1992: 39-42), revolüsyonist paradigmayı “doktrinsel tekbiçimlilik”, “doktrinsel emperyalizm” ve “kozmpolitanizm” şeklinde üçe ayırarak açıklamaktadır. Doktrinsel tekbiçimlilikte, üye devletler arasında doktrinsel-yapısal uygunluk ve ideolojik homojenlik aranır ve ilk örneği Kant’ın *Ebedî Barış* tezinde bulunur. Buna göre, uluslararası barışın sağlanmasının yolu tüm devletlerin aynı ideolojik dürtüyle hareket etmesinden geçmektedir. Wight, Kant’ın savının yalnızca cumhuriyetçi devletler arasındaki uyum olarak görülmemesi gerektiğini, Kutsal İttifak’ı oluşturan Rusya ve Avusturya gibi kraliyetçi karşı-devrimci oluşumun da buna bir örnek teşkil ettiğini ifade etmektedir. Giuseppe Mazzini, doktrinsel tekbiçimliliği en aşırı

noktaya taşımış, tüm üyelerinin ulus devletler olmadığı sürece, bir uluslararası toplumdan söz edilemeyeceğini savunmuş ve 1919'dan sonra, *self-determinasyon* hakkı fikrinin öncüsü olmuştur. Wight (1992: 42) özgün bir yaklaşımla, self-determinasyon hakkını savunan ABD Başkanı Wilson'ın, yarı-devrimci olduğunu belirtmektedir. Doktrinsel emperyalizmde ise *civitas maxima* fikrinin, ideolojik veya doktrine dayalı bir güçle denenebileceği varsayılmaktadır. Stalinizm; Birinci Fransa Cumhuriyeti'nin ordularının fethedebildiği topraklarda insan haklarını empoze etmesi; İspanya Kralı Felipe'nin fideizm çabalarındaki gibi bir büyük güç, bir inancı ve tekbiçimliliği dayatmaya çalışır. Bu girişimler, kaynaklarını Eski Ahit'e dayanan "seçilmişler" ya da Vergilius'un *Aeneis* eserine dayanan "emperyal ilahi misyon"da bulmaktadır (Wight 1992: 43). Dolayısıyla, 2003'te Koalisyon Güçleri tarafından, Irak'ta demokrasi tesisi söylemine dayanarak gerçekleştirilen Özgürleştirme Operasyonu, farklı bir okumayla İÖ içinde bu kapsamda değerlendirilebilir.

Üçüncü tip olan kozmopolitanizm uyarınca, devletlerarası/uluslararası toplum yok sayılır ve tek gerçek uluslararası toplumun bireylerin dünya toplumu olduğunu savunusu geçerlilik kazanır. Buna göre, *cosmopolis* dünya devletine eşittir ve *civitas maxima*'nın gerçekleşmesinin yoludur. Wight (1992: 45), hiçbir büyük Uİ kuramının, revolüsyonist doktrinlerin en devrimci olanı ve uluslararası ilişkilerin topyekûn ortadan kalkması gerektiğini savunan kozmopolitanizmi benimseyemeyeceği konusunda kati bir tutum sergilemiştir. Özetle, Wight, temelinde bir "idealizm" ve realist yaklaşımla zıtlık oluşturan kozmopolitanizmi, bazı noktalarda fanatiklik ve uluslararası ilişkilerin salahiyeti açısından tehlikeli görmektedir. Bull (1969b: 48-50) da anarşinin, realistlerin öne sürdüğü gibi bir evrensel yönetimle veya revolüsyonistlerin savunduğu gibi kozmopolitanizmle sona ereceği fikrine karşıdır. Bull (1995: 245-246) "dünya hükümeti, *yeni medievalism*⁷, bölgesel yeniden yapılanma ve değişim için devrimsel hareketler"i eleştirerek "ütopyacılık" olarak nitelendirmiş ve bu yaklaşımları kesin bir dille reddetmiştir.

Sonuç olarak İÖ, realist yaklaşımı, uluslararası siyaseti salt güce dayanan, siyasal aktörlerin yalnızca devletler olduğu sürekli bir mücadele/çatışma alanı olarak gördüğü, ahlaki normları ve işbirliğini yok saydığı; revolüsyonist paradigmayı ise genel anlamda uluslararası toplumun kurumlarını reddettiği için eleştirir ve ikisinin ortasına konumlandığı Grotiusçu-rasyonalist yaklaşım temelinde şekillenir. Müteakip başlık altında,

7 Bull'un Uİ yazınına kazandırmış olduğu bu kavram, genel olarak küreselleşmenin etkisiyle uluslararası ilişkilerde devletin bir aktör olarak nüfuzunu kaybedeceğine yönelik yaklaşımları eleştirmek için kullanılmaktadır.

buraya kadar tanıtılmaya çalışılan üç yaklaşımın, İO içindeki toplumsal kavramlarla ilişkilendirilmesi ele alınacaktır.

3. Devletler Sistemi, Uluslararası Toplum ve Dünya Toplumu

Uluslararası toplum kavramının tam bir tanımı yapılmadan, İO'nun diğer bir önemli argümanı olan “devletler sistemi”nin (veya uluslararası sistem) açıklanması gerekir. Bu doğrultuda, önce, realizm ekseninde şekillendiği varsayılan devletler sistemi/uluslararası sistem açıklanacak daha sonra da uluslararası toplum ve dünya toplumu kavramları irdelenecektir.

3.1. Devletler Sistemi/Uluslararası Sistem

Wight (1977: 21-22)'in, Pufendorf'un 1675 tarihli *De Systematibus Civitatum* çalışmasından esinlenerek adlandırdığı devletler sistemi kavramı uyarınca, yalnızca Avrupa Sistemi, Yunan Şehir Devletleri veya Helen Krallıkları sistemlerini değil; Çin Antik Sistemi, Roma Sistemi ve Hindistan'daki *Raj* Sistemini de devletler sistemleri/uluslararası sistemlerin örnekleri olarak görülmektedir. Wight, anılan sistemleri de “uluslararası devlet sistemleri” ve “süzeren/hükmeden (*suzerain*) devletler sistemi” şeklinde ayırır (Watson, 1992: 3-4). Wight, devletler sistemlerini de yine, kendi içinde “birincil devletler sistemi” ve “ikincil devletler sistemi” olarak ikiye ayırmaktadır. Bull (1995: 11)'a göre, Wight'ın yaptığı ayırmada, birincil devletler sistemi devletlerden, ikincil devletler sistemi ise “genelde” süzeren devletlerden oluşur. Hristiyan Dünyası ile Abbasî Halifeliği arasındaki veya Mısır, Hitit ve Babil krallıkları arasındaki ilişkiler ikincil devletler sisteminin örnekleridir. Wight'ın tipolojisi, İO'nun diğer kurucu düşünürlerince de benimsenmiştir.

Kurucu düşünürlerin, uluslararası siyasetin temel aktörlerinin devletler olduğunu savundukları hatırlanmalıdır. Bull (1995: 8), uluslararası ilişkilerin başlangıç noktasının, devletlerin veya her birinin bir hükümete ve dünya üzerinde egemenlik hakkını uygulayabildiği ve belli bir nüfusa sahip bağımsız siyasal toplulukların varlığı olduğunu savunmaktadır: bağımsız siyasal “güçler” arasındaki ilişki, dar bir yaklaşımla “güçler ilişkisi” olarak incelenebilir; ancak, böyle ilişkiler UI'in tek ve temel konusu olamaz. Nihayetinde, uluslararası ilişkilerden kastedilen “egemen devletler arasındaki ilişkiler”dir.

Bir devletler sistemi iki veya daha fazla devlet arasında yeteri kadar temas ve devletler, birbirleri üzerinde yeteri kadar etki sahibi olduklarında ortaya çıkar. Birbirleriyle doğrudan veya dolaylı yoldan ilişkisi olan, kararlarının diğer devleti doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği ve her

devletin bir oluşumun parçası gibi hareket ederek bir diğerini hesaba katmak durumunda olduğu bu sistemlerde işbirliği veya çatışma türü ilişkiler gözlemlenebilir (Bull, 1995: 9-10).

Devletler sisteminde, belli bir zamanda baskı kuran güçler veya hegemon güçler görülür (Bull, 1995: 10). Klasik Yunan Şehir Devletleri veya Helen Krallıklarının hegemon olabilmek amacıyla sürekli mücadeleleri buna örnektir. Bu mücadele boyunca hegemonya, bir güçten bir diğerine geçebilir ve daha da önemlisi, devletler sistemini, süzerenler sisteminden ayıran bu sürekli güç mücadelesidir.

Devletler sistemi ile uluslararası toplum arasındaki farklılıkların ve geçişlerin sınırlarının belirlenmesine yönelik en yoğun ilgiyi tartışmasız, Bull göstermiştir. Bull, devletler sistemi kavramının uzun bir tarihe sahip ve farklı yorumlara açık olduğuna dikkat çekmektedir. Bull (1995: 12)'a göre, Pufendorf, Avrupalı devletler sisteminin bütününe değil, sistem içindeki belli devletleri kastetmiştir. "Sistem" kavramı XVIII. asırda Rousseau ve Nettelbladt gibi düşünürler tarafından Avrupalı devletler sisteminin bütününe karşılık gelecek biçimde kullanılmış olsa da, Gentz, Ancillon ve A. H. L. Heeren gibi Napoléon Dönemi yazarları kavrama asıl değerini yüklemişlerdir. Heeren, devletler sistemini, devletlerin yalnızca belli bir temas ve etkileşim içinde bir arada bulunmasıyla sınırlı tutmamış, "devletlerin birbirlerine karşı tutumları, din ve toplumsal ilerleme derecesi yönünden benzeyen sınırdış birkaç devletin, karşılıklı çıkar üstüne oluşturduğu birlik" olarak tanımlamıştır. Yani, devletler sisteminin üyelerinin ortak çıkarlara ve değerlere sahip olduğu ve bir ortak kültür veya medeniyet üzerinde şekillendiği varsayılmaktadır. Ayrıca, üyelerinin egemenliğinin tehlikeye girmesi veya yok olması durumunda sistemin de varlığının tehlikeye girmesi, hatta sona ermesi mümkündür. Bull (1995: 13), Heeren'in tanımının, kendi uluslararası toplum tanımına yakın olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Bull, birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini bağlayan belirli bir kurallar bütününe ve ortak kurumların yönetimini paylaşma anlamında belirli ortak çıkarların ve ortak değerlerin varlığının farkında olan devletlerin bir toplum olduğunda, devletler toplumu veya uluslararası toplumun meydana geldiğini savunmaktadır. Dolayısıyla bir uluslararası toplum, bir uluslararası sistemden çıkar; ancak, her uluslararası sistem zorunlu olarak bir toplum oluşturmayabilir (Bull, 2000c: 172). Gelgelelim, her uluslararası sistemin kaçınılmaz olarak uluslararası toplumlara dönüşüp dönüşmeyeceği üzerinde düşünmeye devam edilecek bir sorudur. Bu noktada, kurucu düşünürlerin uluslararası toplumun kendisinin kırılğan bir yapıya sahip olduğunu ve devamlılığının üye devletlerin uluslararası toplumu yaşatma iradesine bağlı olduğunu savunmalarına dayanarak benzer bir çıkarımda bulunmak mümkündür: her uluslararası sistemin uluslararası topluma evrilmesi kesinlik içermez. Bu ayrımın yapılmasıyla, uluslararası toplum

kavramının tanımı açıkça ortaya konabilir. Müteakip altbaşlıkta, kavram ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2. Uluslararası Toplum

Devletlerarası sistemlerin uluslararası toplumlara nasıl dönüştüğünün, İO içinde devam eden tartışmalardan biridir. Butterfield’la Wight ve Bull’la Watson’ın bu dönüşümde etkin olan unsurlar konusundaki farklı perspektifleri, tartışmanın sürmesinin nedenlerindedir. Butterfield, Burke’ün güçler dengesi yaklaşımına başvurarak Avrupa devletler sisteminin bir “ortak değerler ve kültür birliği”ne dayandığını savunmaktadır (Dunne, 1998: 98). Butterfield’e göre kültür birliği, ortak değerler hissi ve geleneklere dayalı topluluk varlığının yanında, uluslararası düzenin kendisi ve dolayısıyla güçler dengesi Avrupa devletler sistemini bir arada tutmaktaydı. Wight, tarihsel süreçte, uluslararası toplum örneklerinin en yüksek derecede kültürel birliğin sağlandığı bölgelerde ortaya çıktığını savunmaktadır. Wight da, Butterfield gibi uluslararası toplumun, Batı Avrupa’nın kürenin kalanına genişlemesiyle birlikte, bağımsız siyasal toplulukları birbirine bağlayan bir etkileşimin sonucu ve evrimi olduğunu iddia etmiştir. Wight (1969b: 91-131), üye-toplulukların bağımsızlığını korumak için güçler dengesinde, uluslararası hukukun düzenli olarak işletilmesinde ve ekonomik, sosyal ve teknik bağımsızlık ve ayrıca bunların sürdürülmesi amacıyla kurulan uluslararası kurumlarda bir diplomatik sistemin, yan uluslararası toplumun açık göstergelerinin bulunabileceğine işaret etmektedir. Özetle, Butterfield’a ve Wight’a göre uluslararası toplum ortak bir kültür olmadan işlemez.

Bull (1995: 4) ise, bireylerin toplum içinde yaşamasının birincil sebebinin “düzen arayışı” olduğunu savunur. Toplum içinde yaşamının üç temel gayesi; can güvenliğinin sağlanması (ve şiddetin sınırlandırılması), verilen sözün yerine getirilmesinin garanti altına alınması (*pacta sunt servanda*) ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Her toplumda olduğu gibi uluslararası toplumun üyesi olan egemen devletlerin birincil amacı toplum içinde yaşayan bireylerinki gibi “düzen”dir. Dolayısıyla, uluslararası toplumun temel, öncelikli ve evrensel amaçları toplumsal yaşamla amaçlandığı biçimde, uluslararası toplumun kendisinin varlığını ve yine, üye devletlerin varlığını, egemenliğini ve bağımsızlıklarını korumak; uluslararası toplumun üye devletlerinin arasında (genel şartların ihlâl edilmediği, savaş durumunun olmadığı) normal şartlarda barışı sürdürmek; son olarak da şiddetin azaltılmasıdır (elçilerin dokunulmazlığı gibi diplomatik geleneklerin sürdürülmesi veya haklı savaş, *temperamenta belli* [savaşın belli sınırların olması] (Bull, 1995: 16-18)). Bull temelde, Butterfield ve Wight’tan farklı olarak, “ortak çıkarların varlığının” öncelikli olarak Batılı devletlerle, Batılı

olmayıp bu değerleri kabul eden devletleri ve post-kolonyal dönemde ortaya çıkan devletleri, ortak bir kültürel çerçeve olmadan, kozmopolitan bir ideale bir arada tutan tek unsur olduğunu savunur (Hoffmann, 1990: 26). Bull ve Watson'a göre ortak kültür ve değerler, uluslararası toplumun varlığı ve devamlılığı için vazgeçilmez değildir; zira ortak çıkar uluslararası toplumun işleyebilmesi için yeterlidir. Bull, geçmiş uluslararası toplumların ortak kültür veya medeniyet, yahut en azından ortak bir medeniyetin unsurlarından dil, ortak bir evrensel epistemoloji ve algılayışı, ortak bir din, ahlaksal kod, ortak bir estetik ya da sanat anlayışı üzerinde ortaya çıktığını kabul etmektedir. Bull (1995: 22)'a göre, bir ortak kültürün unsurları, daha kolay iletişim ve bir devletin diğerini anlamasında daha belirgin bir farkındalık sağlar ve böylece ortak kuralların tanımının yapılmasını ve kurumların evrimini kolaylaştırır. Diğer yandan, anılan unsurlar, devletler arasında ortak çıkarlar doğrultusunda eylem bilincini kuvvetlendirerek, devletleri müşterek hareket etmeye sevkeder ve uluslararası toplumun işleyişini kolaylaştırır.

Sonuç olarak, Bull'la Watson (1985: 1), uluslararası toplumun tanımını “(üyelerinin) eylemlerinin, yalnızca diğerlerinin eylemlerini göz önünde bulundurma zorunluluğu faktörüne dayanan bir sistem olmayıp, aynı zamanda ilişkilerini düzenleyen diyaloga ve rızaya dayalı ortak yasalar ve kurumlar olduğunu ve kendi ortak çıkarlarının, bu düzenlemelerin sürdürülmesiyle mümkün olduğuna kanaat getiren devletler –veya daha genel bir ifadeyle bağımsız siyasal topluluklar– grubu” şeklinde yapmıştır.

Kurucu düşünürlere göre, uluslararası toplum ve devletler sistemi bir arada var olabilir. Bunun örneği, Avrupa uluslararası toplumu ile bir arada var olmuş olan Baltık Devletleri sistemidir (Watson, 1985: 64). Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletler sistemi ile arasındaki ilişkiler de benzer bir örnektir (Bull, 1995: 28). Buna göre, tarihsel süreçte iki medeniyetten güçlü olan taraf, kendi değerlerini ve hukukunu karşısındakine kabul ettirmiştir. Avrupa güçler dengesinin bir parçası olmasına rağmen, Avrupa uluslararası toplumunun üyesi olmayan Osmanlı İmparatorluğu, gücünü koruduğu XIX. yüzyıla kadar, Avrupalı devletlerin hukukuna tepeden bakmış ve kendi teamüllerini kabul ettirebilmiştir (Naff, 1985: 143-169). Genel yaklaşımın aksine Türkler, 1856 Kırım Savaşı'ndan hemen sonra değil, 1923 Lozan Anlaşması'yla birlikte Batılı değerleri benimsemiş ve Avrupa uluslararası toplumunun üyesi olmuştur (Wight, 2004: 302-303; Bull, 1995: 28).

Son olarak uluslararası toplumlarla bir arada varlığını sürdürmüş olan, *emperyal sistemler* de bulunmaktadır (Watson, 1992: 40-46). Yunan uluslararası toplumu ile birlikte varolan Fars İmparatorluğu bunun en belirgin örneğidir. Müteakip altbaşlıkta, İO içinde en tartışmalı argüman hâline gelen dünya toplumu ele alınacak, daha sonra uluslararası toplumun kurumlarına ve işleyişine tekrar dönülecektir.

3.3. Dünya Toplumu

Buraya kadar incelenen devletler sistemi realist yaklaşım, uluslararası toplum rasyonalist yaklaşım ile ilişkilendirilirken, İO'nun üçüncü temel argümanı olan "dünya toplumu" revolüsyonist yaklaşım içinde değerlendirilmektedir. Buzan (2004: 21), İO içinde dünya toplumunun tanımına veya sınırlarına dair ortak bir yaklaşım benimsenmemesiyle, argümanın, kuramın "entelektüel çöp kutusu"na dönmesine neden olduğunu öne sürmektedir. Kurucu düşünürlerin, dünya toplumu kavramının sınırlarını açıkça belirtmedikleri bir gerçektir. Bunun nedeninin, İO'nun temel analiz çerçevesi olarak dünya toplumunu değil, devletler toplumunu almasının olduğu söylenebilir. Buzan (2001: 477), ontolojik açıdan, dünya toplumunun bireylerden başladığını ve devlet temelli uluslararası topluma zıt olduğunu belirtmektedir. Brown'un (2001: 437-439) dikkat çektiği noktaysa, Bull'un devletleri "genel iyiliğin" failleri olarak görmesine bağlı olarak, tüm "insanlığın iyiliği" söz konusu olduğunda, uluslararası toplumun en iyi düzenleme olarak ortaya çıkmasıdır.

Bull (1995: 269-270), uluslararası toplumun, dünya toplumu ile tam olarak nasıl örtüşeceğini açıkça ifade etmemiştir. Bu noktada, dünya toplumu kavramının, küresel sosyal etkileşimin toplamının karşılığı olduğu belirtilmekte, ancak, dünya toplumunun sınırları açıkça çizilmemekte ve uluslararası toplumla bir arada nasıl işleyeceği sorusu yanıtızsız kalmaktadır. Dünya toplumu kavramının revolüsyonist paradigma içinde sınıflandırılması aslında, Buzan (2001: 477-478)'a göre, pek doğru sayılamayacak bir yaklaşımdır. Dünya toplumu içinde bireyler, devlet dışı kurumlar ve nihai olarak dünya nüfusu, temel araştırma konuları olarak UI'in merkezine koyulmaktadır. Diğer yandan, revolüsyonizm daha çok evrenselci kozmopolitizm türleri üzerine bina edilmiştir (Buzan, 2001: 477-481). Bu doğrultuda revolüsyonizm, komünizmi de kapsar ve transnasyonalizme paralellik arz eder görünmektedir; ancak, özünde normatif sosyal kuramla daha ilişkilidir. Dünya toplumu kavramı, Bull'un düzen ve adalet konusundaki kafa karışıklığının temel noktası olarak ortaya çıkmaktadır. *The Anarchial Society* dâhil olmak üzere, Bull'un yazılarındaki örtülü ilerleme anlayışının uluslararası toplumdan, dünya toplumuna geçilmesiyle gerçekleşebileceği gibi bir anlayışa neden olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, hem uluslararası toplumun hem de dünya toplumunun yerinin anlaşılabilmesi, aynı zamanda, dayanışmacı ve çoğulcu kanatların konumlarına dair bir fikir vermesi açısından, Bull'un adalet ve düzen anlayışındaki farklılıklara değinilmesi gerekmektedir.

Plüralist-solidarist tartışmasının ana konuları insan hakları, insani müdahale ve Batı'nın Üçüncü Dünya'ya karşı sorumluluğudur. Plüralist kanattaki düşünürler, devlet merkezci ve pozitif hukuktan yana bir yaklaşımla

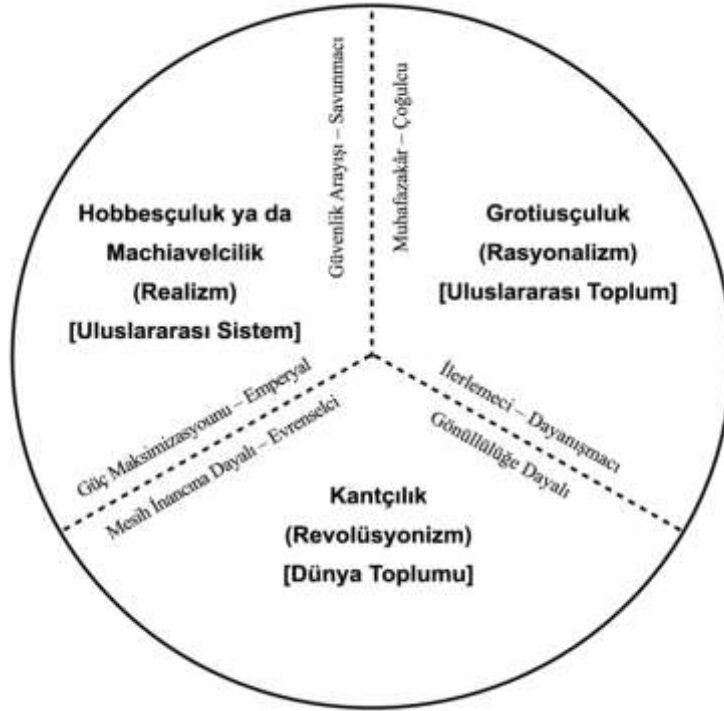
egemenliğin çoklu olarak tanınması, diplomasinin kuralları ve içişlerine müdahale olmamasına yönelik saygının pekiştirilmesi gerektiğini savunurlar. Bu açıdan, Bull, devletlerin egemenliğinin savunulması gerektiğine yaptığı vurguyla ve bireylerin uluslararası hukukun öznesi sayılmasını reddederek plüralist bir tutum sergiler görünmektedir. Ayrıca Bull (2000b: 161-162), bunca farklı kültür unsurunu barındıran bir dünyada ahlaki konsensüse ulaşılmamasının imkânsızlığına vurgu yaparak uluslararası toplumun pozitif hukukun üzerinde temellenmesi gerektiğini savunmuştur. Buraya kadar, uluslararası ilişkilerde düzen ve adalet kavramları arasında bir tercih yapması beklenen Bull, önce, uluslararası siyasetin realitelerine bağlı olarak düzenin öncelikli olduğu sonucuna ulaşmış, ancak, sonraki çalışmalarında, “düzen-adalet bilmecesi”ndeki tutumu, bir muğlaklığa dönüşmüştür. Dunne’ın (1998: 139) belirttiği gibi *The Importance of Grotius* adlı çalışmada Bull, daha sınırlı bir tanımla, solidarizmi hukukun güçlendirilmesi olarak ifade etmiş ve daha önce yapmış olduğu “devletlerin insan haklarının her yerde korunmasının gardiyanları olduğu” fikrine vurgu yapmamıştır. Dolayısıyla, bir anlamda, Bull’un kafa karışıklığının veya Üçüncü Dünya, Batı’ya karşı insan ve kültür alanlarındaki çalışmalarında daha radikal bir tutumdan, solidarizme dönüşü İÖ içinde hâlâ canlı bir tartışma alanı yaratmıştır. Sonuç itibariyle, dünya toplumunun, kurucu düşünürler tarafından İÖ’nun en az netleştirilmiş ve sistemleştirilmiş kavramı olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Bull’a göre, uluslararası düzenin sağlanabilmesi amacıyla, devletlerin egemenliğinin korunması ve içişlerine müdahale edilmemesi, uluslararası toplumun işleyişi için *a priori* unsurlardır. Bunun yanında, Bull, uluslararası toplumun nihai üyelerinin bireyler olduğunu; ancak, bireyleri dışarıdan gelecek zorlayıcı baskılara karşı koruyabilecek oluşumların da devletler olduğunu savunmuştur. *The Anarchical Society*’de, tüm insanlığın genel iyiliğini amaçlayan “dünya düzeni”, devletler arasındaki düzeni amaçlayan “uluslararası düzen”den daha temel, dünyasal ve ahlaksal olarak daha öncelikli bir konumdadır. Uluslararası toplumunun değeri, tüm insanlığın genel iyiliğini gerçekleştirebilmesiyle doğru orantılıdır (Bull, 1995: 308). Genel itibariyle, Bull’un, bireylerin genel iyiliğini, uluslararası toplumun nihai amacı olarak savunması, devletlerin yerine bireylerin üyesi olduğu dünya toplumunu savunduğu şeklinde bir görüntü arz eder; ancak, Bull, dünya düzeninin gerçekleştirilebilmesinin, uluslararası düzenin sağlanması ve uluslararası toplum vasıtasıyla mümkün olduğu fikrinden uzaklaşmamıştır. Dünya hükümeti, yeni *medievalism*, bölgesel olarak yeniden yapılanma ve değişim için devrimsel hareketler gibi devletlerin egemenliğini hedef alan yaklaşımları, Bull’un “ütopyacılık” olarak nitelendirerek reddettiği hatırlanmalıdır. Bull (1995: 21), bunların yerine plüralist bir uluslararası toplum yapısı geliştirir. Ortaya koyduğu plüralist uluslararası toplum modeli itibariyle Bull, daha sonra

ilgilendiği uluslararası toplumun, Üçüncü Dünya ile olan ilişkileri konusundaki yaklaşımında da tutarlı görünmektedir. Buna göre, Batılı devletler, Üçüncü Dünya ile olan ilişkilerinde, karşılıklılık ilkesini kesinlikle gözetmelidirler. Aksi takdirde, Avrupa uluslararası toplumunun tüm dünyaya yayılarak genişlemesinin sonucu felaketle sonuçlanabilir (Bull: 1985b: 226). Bu bağlamda, Üçüncü Dünya ülkelerinin, kendilerini uluslararası kamuoyunda ifade edebilmeleri, egemen devletler olmalarına bağlıdır (Miller, 1990: 71-74). Uluslararası toplum, farklı ideolojileri ve kültürleri barındırma potansiyeline sahiptir; ancak, sağlıklı biçimde genişlemesinin yolu, diğer üyelerin toplum içindeki ilişkilerin adalete ve eşitliğe dayandığına inanmasından geçer. Bull'un, bireylerin haklarını koruyabilecek en iyi araçların devletler olduğu yaklaşımı, bu noktada doğrulanmış gibi görünmektedir.

İO'nun, üç temel kavramı olan devletler sistemi, uluslararası toplum ve dünya toplumu, bu kavramların üç temel paradigma içindeki yerleri açıklandıktan sonra ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

Tablo 1. İngiliz Okulu'nun Klasik Analiz Çerçevesi

Kaynak: Buzan, 2004: 9.

Tablonun, İO'nun temel kavramlarının ve analiz çerçevesinin anlaşılması açısından faydalı olduğu düşünülmektedir.

Özetlemek adına,

- *Devletler sistemi/Uluslararası sistem*; iki ya da daha fazla devlet arasında yeteri kadar temas ve devletler, birbirleri üzerinde yeteri kadar etki sahibi olduklarında ortaya çıkan, temel aktörleri yalnızca (şehir ya da ulus) devletler olduğu varsayılan yapılardır.
- *Uluslararası toplum*; temel aktörleri devletlerden başka bağımsız siyasal topluluklarının da olduğu varsayılan üyelerinin eylemlerinin, (uluslararası sistemde olduğu üzere) yalnızca diğerlerinin eylemlerini göz önünde bulundurma zorunluluğu faktörüne dayanan bir sistem olmayıp, aynı zamanda ilişkilerini düzenleyen diyaloga ve rızaya dayalı ortak yasalar ve kurumlar olduğunu ve kendi ortak çıkarlarının, bu düzenlemelerin sürdürülmesiyle mümkün olduğuna kanaat getiren aktörlerin toplamı olduğu varsayılan yapılardır. Uluslararası toplum, üyelerinin zorlayıcı ortak bir üst otoriteye bağımlı olmaması anlamında anarşiktir.
- *Dünya toplumu*; aktörlerinin tüm bireyler olduğu ve devletlerin ortadan kalkması zorunluluğunu savunan, evrensel kozmopolitan hak ve adalet anlayışına ulaşılmasıyla ortaya çıkacağı varsayılan yapıdır. İO'nun en sorunlu ve sınırları çizilmemiş argümanını oluşturmaktadır.

3.4. Çoğulcu/Dayanışmacı Tartışması ve Modern Uluslararası Toplum

Son olarak, devletler sistemi, uluslararası toplum ve dünya toplumunun yerlerinin belirlenmesi ve uluslararası toplumun işleyişinin anlaşılabilmesi için İO içinde süren uluslararası toplumun çoğulcu ve dayanışmacı doğası tartışmasına bu altbaşlıkta kısaca değinilecektir.

Bull'a göre, uluslararası düzenin sağlanabilmesi amacıyla, devletlerin egemenliğinin korunması ve müdahale edilmemesi (*non-intervention*), uluslararası toplumun işleyişi için *a priori* özelliklerdir. Ayrıca, Bull, uluslararası toplumun nihai üyelerinin bireyler olduğunu, ancak, bireyleri dışarıdan gelecek zorlayıcı baskılara karşı koruyabilecek oluşumların da egemen devletler olduğunu savunur. *The Anarchical Society*'de, tüm insanlığın genel iyiliğini amaçlayan "dünya düzeni", devletler arasındaki düzeni amaçlayan "uluslararası düzen"den daha temel, dünyasal ve ahlaki olarak daha öncelikli bir konumdadır. Uluslararası toplumunun değeri, tüm insanlığın genel iyiliğini gerçekleştirebilmesiyle doğru orantılıdır (Bull, 1995: 308).

Genel itibariyle, Bull'un, bireylerin genel iyiliğini, uluslararası toplumun nihai amacı olarak savunması, kozmopolit anlayışı savunduğu şeklinde bir görüntü arz eder; ancak, Bull, dünya düzeninin gerçekleştirilebilmesinin, uluslararası düzenin sağlanması ve uluslararası toplum vasıtasıyla mümkün olduğu fikrinden uzaklaşmamaktadır. Dünya hükümeti, yeni *medievalism*, bölgesel olarak yeniden yapılanma ve değişim için devrimsel hareketler gibi devletlerin egemenliğini hedef alan yaklaşımları, Bull'un reddettiği hatırlanmalıdır. Bull (1995: 21), bunların yerine plüralist bir uluslararası toplum yapısı geliştirmiştir; ortaya koyduğu plüralist uluslararası toplum modeli itibariyle, daha sonra ilgilendiği uluslararası toplumun Üçüncü Dünya ile olan ilişkileri konusundaki yaklaşımında da bir noktaya kadar tutarlı görünmektedir.

Batılı devletler, Üçüncü Dünya ile olan ilişkilerinde, karşılıklılık ilkesini kesinlikle gözetmelidirler; aksi takdirde, uluslararası toplumunun tüm dünyaya yayılarak genişlemesinin sonucu bir felaket olabilir (Bull, 1985b: 227-228). Uluslararası toplum, farklı ideolojileri ve kültürleri barındırma potansiyeline sahiptir; ancak, sağlıklı bir şekilde genişlemesinin yolu, diğer üyelerin toplum içindeki ilişkilerin adalete ve eşitliğe dayandığına inanmasından geçer. Bull'un, bireylerin haklarını koruyabilecek en iyi araçların devletler olduğu yaklaşımı da bu noktada doğrulanmaktadır; çünkü uluslararası toplumda post-kolonyal devletlerin, kendilerini tanınmış eşitler olarak görmeleri bir norm olarak yine egemen devletler olarak yapılanmalarından geçmektedir. Tarihsel süreçte bakılarak, her ne kadar, küresel bir uluslararası toplumun ortaya çıktığı kabul edilse de, bunun, Avrupa uluslararası toplumunun tüm dünyaya yayılma sürecinin bir sonucu ve Avrupa merkezli olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla, uluslararası toplumun XX. yüzyılda karşılaştığı en önemli sorun, Batılı güçlerin kendi medeniyetlerinin standartlarını, Batılı olmayan medeniyetlere empoze etmesi sonucunda paylaşılan "aşağılanma" hissinin "Batı'ya karşı ayaklanma"yla son bulmasıdır (Bull, 1985b). Bu ayaklanma önce, (i) sömürgecilik sonrasında eşit egemenlik talebi; (ii) sömürgeciliğin kendisine karşı; (iii) beyaz ırkın üstünlüğüne karşı ırksal eşitlik talebi; (iv) eşitsiz ticaret ve finansal sisteme karşı ekonomik isyan ve (v) kültürel sömürgeciliğe karşı kültürel isyan olarak kendini göstermiştir (Bull, 1985b: 223-224). Asyalı devletler gibi yeni kurulan Afrikalı devletler de uluslararası toplumda medeniyet standartlarını sorgulamaya başlamış ve Batı'ya karşı ayaklanan kampta yerlerini almışlardır. Günümüz uluslararası siyasetinde, Çin'in uluslararası toplumla etkileşimi, söz konusu durum için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Linklater'ın (2013: 137) dikkat çektiği gibi Çin, Rusya gibi insani müdahale hususunda Batılı devletlerle aynı politikaları paylaşmaktan imtina etmekte ve Batı tarzı demokrasi yerine ekonomik büyümeyi önceliği olarak görmektedir. 2000'li yıllarda, küresel terörizme karşı ABD'nin öncülüğünde başlatılan savaş, birçok devlet tarafından demokrasinin yayılmasına yönelik bir

tür doktrinsel emperyalizm biçimi ve büyük güçlerin uluslararası toplumun normlarını kendi çıkarları doğrultusunda suistimal etmesi olarak algılanırken, uluslararası toplumun sürdürülebilirliği için farklı kültürlere karşı hoşgörünün sağlanması çok daha fazla önem kazanmaktadır.

Buzan (2004: 21)'a göre plüralist ve solidarist uluslararası toplum tartışmalarının kaynağı, uluslararası toplumun solidarist yanıyla dünya toplumunun sınırlarının nerede başlayıp bittiğinin tam olarak açıklanmamasına dayanmaktadır. Devletler sistemi ve uluslararası toplum, devletlerin varlığına yönelik, dünya toplumu ise, en azından kozmopolit açıdan bireylerin ontolojisine yönelik bir oluşumdur. Buzan (2004: 28) yerinde bir tespitle, dünya toplumu kavramının muğlak bir yapı olduğuna dikkat çekmektedir.

Özetlemek adına, plüralist-solidarist tartışmasının ana konuları insan hakları, insani müdahale ve Batı'nın Üçüncü Dünya'ya karşı sorumluluğudur. Plüralist kanattakiler, devlet merkezci ve pozitif hukuktan yana bir yaklaşımla egemenliğin çoklu olarak tanınması, diplomasinin kuralları ve işlerine müdahale olmamasına yönelik saygının pekiştirilmesi gerektiğini savunurlar. Bu açıdan bakıldığında Bull, devletlerin egemenliğinin savunulması gerektiğine yaptığı vurguyla ve bireylerin uluslararası hukukun öznesi sayılmasını reddederek plüralist bir tutum sergiler. Ayrıca, bu kadar farklı kültürü barındıran bir dünyada ahlaki konsensüsün sağlanmasının imkânsızlığına vurgu yaparak uluslararası toplumun pozitif hukukun üzerinde temellenmesi gerektiğini savunur (Bull, 2000b). Nihayetinde, düzen ve adalet kavramları arasında bir tercih yapması beklenen Bull, ilk olarak uluslararası siyasetin realiteleri doğrultusunda düzenin öncelikli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak, Bull'un düzen-adalet ikilemindeki değişen tutumu, bir muğlaklığa sebep olmuştur. Bull (1989) geç tarihli bir çalışmada, sınırlı bir tanımla, solidarizmi "hukukun güçlendirilmesi" olarak ifade etmiş ve daha önce kullandığı "devletlerin insan haklarının her yerde korunmasının gardiyanları olduğu fikri"ne vurgu yapmamıştır. Sonuç olarak, farklı görüşleri yansıtan İO temsilcilerinin, uzunca bir süre çoğulcu ve dayanışmacı uluslararası toplum tartışmalarını sürdürecekleri ve uluslararası siyasetteki gelişmelerin de (Libya, Suriye, Irak vb.) etkisiyle bu durumun, kuramın gelişmesine katkıda bulunacağı söylenmesi mümkündür.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, uluslararası toplumun kurumlarının, tarihsel süreçten örneklerle işleyişi ve temel unsurları açıklanacaktır.

4. Uluslararası Toplumun Kurumları ve İşleyişi

Uluslararası toplumun temel kurumları, tarihsel gelişim sürecinde bulunabilir. Wight (2004: 111-112), uluslararası toplumun kurumlarını, "diplomasi, ittifaklar ve garantiler, savaş ve tarafsızlık" olarak nitelemiştir.

Özetle, diplomasi müzakere; ittifaklar ortak çıkarın etkinleştirilmesi; hakemlik (garantiler) devletler arasındaki küçük anlaşmazlıkların çözümü; savaş ise anlaşmazlıkların nihai çözüm kurumu olarak varsayılmaktadır. Bull (1995: 97-194) ise uluslararası toplumun kurumlarını güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler arasındaki denge olarak nitelemektedir. Çalışmada, İO içinde daha çok kabul gören Bull'un tipolojisi üzerinden gidilecektir.

4.1. Güçler Dengesi ve Büyük Güçlerin Rolü

Genel güçler dengesi ve büyük güçler arasındaki denge, uluslararası toplum içinde salt militer kapasiteye dayalı bir güç mücadelesi olarak anlaşılmalıdır. Güç, daha geniş anlamda, “prestiji, otoriteyi ve meşruluğu” ifade etmektedir (Alderson ve Hurrell, 2000: 24). Bull (1995: 99), güçler dengesinin, Realist paradigmanın önerdiği anlamda yalnızca askerî mücadele olarak değil, Vattel'in yaptığı gibi, “kanunu kabul ettirebilme” kapasitesi olarak tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Güçler dengesi, uluslararası toplumun ve üyelerinin varlığını garanti altına almasının yanında, uluslararası toplumun diğer kurumlarının –diplomasi, savaş, uluslararası hukuk ve büyük güçler arasındaki denge– işleyebilmesi için gereken düzeni sağlama işlevini yerine getiren, bir “0 noktası” olarak tanımlanabilir. Yalnızca, güçler dengesinin sağlandığı bir uluslararası sistemde normların yaratılması ve işletilmesi mümkündür.

Bull'un (2000a: 252), Carr'ın “sahip olanlar ve sahip olmayanlar” (*haves and have-nots*) mücadelesine yaptığı atıftan anlaşılacağı üzere, uluslararası toplumdaki güç mücadelesinin sürekliliği varsayılmaktadır. Uluslararası toplumun ve üyelerinin varlığı ve özgürlükleri, bu sürekli mücadele içinde önceliklidir. Hegemon yahut hegemon aday güç, klasik anlamda, uluslararası sistemin veya uluslararası toplumun varlığını tehdit eden yayılmacı güç olarak anlaşılır. Habsburglar'a, XIV. Louis veya Napolyon zamanında Fransa'ya karşı ortaya konulan anti-hegemonik reaksiyonlar düşünüldüğünde, böyle bir güç karşısında Avrupa uluslararası toplumunun anti-hegemonik karakteristiği olan, güçler dengesi mekanizmasının geliştirildiği açıkça görülmektedir (Watson, 1992: 253-255).

Uluslararası toplumun işleyişindeki bir diğer kurum olan büyük güçlerden, uluslararası düzenin sağlanması için; (1) genel güçler dengesini korumaları, (2) kendi aralarında krizlerden kaçınmaları veya bunları kontrol altında tutabilmeyi başarmaları ve (3) savaşları sınırlandırmaları veya kontrol altında tutmaları beklenir (Bull, 1995: 199-220). Bu noktada, Watson (1992: 4-13)'ın klasik anlamından farklı hegemonya tanımı, İO'nun özgün yaklaşımlarından birini sergilemektedir. Burada hegemonya, Vattelci bir

yaklaşım, bir sistem içinde, sistemin işleyişi hakkında, üye devletleri içişlerinde tamamıyla bağımsız bırakmak kaydıyla, dış ilişkilerinde düzenleyici ve kural koyucu role sahip güç veya yönetim olarak anlaşılmaktadır. Bu güç, zorunlu olarak tek bir devletten oluşmaz. Bu doğrultuda, büyük güçlere, diğer üye devletler tarafından meşru görülen bir hegemonik rol yüklenmektedir. Büyük güçler, uluslararası toplumun geri kalanıyla ilişkilerinde kendi nüfuzlarını kullanmak suretiyle kendilerinden beklenen sorumlulukları yerine getirerek uluslararası toplumun güçlenmesini sağlarlar. Aynı zamanda, büyük güçlerden, diğer üyelerin güçlerine ve bölgelerindeki ilişkilerine saygı göstermeleri beklenmektedir. İkincil güçlerin adil ve makul taleplerini göz ardı etmemek ve bunlara saygı göstererek onları büyük güçler klübüne teşvik etmek, büyük güçlerden beklenen bir başka husustur. Böylece uluslararası toplum içinde de sürekli bir güç mücadelesinin varlığı ve bunun doğallığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bir anlamda, İO yazarları uluslararası toplumun istikrarına yönelik en büyük tehditlerin yine büyük güçlerden geldiğine dikkat çekmektedirler.

Vincent (1990: 45-46), Bull'un özel bir devletler grubuna sempati beslemediğine dikkat çekmektedir; çünkü güç mücadelesi sonunda büyük güçlerin değişebileceği kabul edilir. Ne var ki Bull'un büyük güçlere yüklediği rol, Linklater (2013: 124)'ın yaptığı gibi, kuramın aslında egemen güçlerin çıkarlarını korumak anlamına yakın, devlet-merkezli bir yaklaşım olduğu eleştirisini hak etmektedir. Vincent'in savusuna rağmen, Bull'un veya Wight'ın uluslararası toplumda "değişimin gerçekleşmesini" yahut daha hakkaniyetli bir uluslararası topluma doğru nasıl yol alınacağı konusunda net bir yaklaşım sunmadıkları açıktır. Bu noktada düşünürler, uluslararası toplumun işleyişini ve ilerlemeyi aşırı bir idealizmle büyük güçlere teslim etmektedir.

İkinci kurum –uluslararası hukukun– tarihsel sürece bakılarak "doğal hukuk" temelinde başlayıp, giderek plüralist bir yapıda kurumsallaştığı varsayılmaktadır. Uluslararası hukuk, toplumsal sürecin sonucudur (Bull, 1995: 123). Dolayısıyla uluslararası hukuka, uluslararası toplumun klasik anlamıyla büsbütün anarşik işleyişinin önüne geçilmesini sağlayan düzenleyici bir rol atfedilmektedir. Bull, diğer yandan, tüm ahlaki anlaşmazlıkların bir tek referans noktasından uzlaştırılabileceği dogmasına karşı çıkmaktadır. Kültürel olarak bölünmüş dünyada, ortak doğru, bireylerin ve grupların en temel ahlaki çıkarımlarda çatıştığı, aralarında rasyonel bir seçim yapma yolunun neredeyse imkânsızlaştığı bir alandır. Dolayısıyla, herkes için eşit ya da ortak iyilik için çıkarım yapılabilecek bir Grotiusçu doğal hukuk fikri benimsenmemektedir. Bull (1985: 120-121), tarihsel süreçte, zaten doğal hukukun asıl anlamından uzaklaştığını, Avrupalı devletlerin, Avrupalı olmayanlara karşı Hristiyanlığı mesajını yayma aracı hâline geldiğini teslim etmektedir.

Uluslararası hukuk, devletlerin, varlığını kabul ederek, diğer siyasal aktörlerle ilişkilerinin düzenlenmesi taahhüdü altına girmiş olduğu bağlayıcı kuralların bütünüdür ve aynı zamanda uluslararası toplumun varlığının en önemli kanıtlarından biridir (Wight, 2004: 107; Bull, 1995: 101). Gelgelelim, adalet ilkelerinin uluslararası ilişkilere uygulanma çabaları, büyük ölçüde seçici olmalarıyla çoğu zaman kısıtlı bir tatmin yaratmaktadır (Bull, 1995: 89). İO düşünürlerine göre, tarihe bakıldığında, egemen devletlerin, güçler dengesi kurumunu adaletle göre öncelikli gördükleri açıktır; çünkü egemen devletler öncelikle düzen peşindedirler. Japonya'nın Mançurya'yı işgali sonrasındaki gelişmeler ve Münih Analajisi bu duruma klasik örnekler teşkil etmektedir. Ayrıca, günümüz uluslararası siyasetinde Batılı devletlerin Rusya'nın Kırım'a yönelik politikasına olan tutumu benzer bir yaklaşımla değerlendirilebilir.

4.2. Uluslararası Toplumda Realite Olarak Savaş

Uluslararası hukuk gibi diplomasi de, uluslararası toplumun üyeleri olan siyasal aktörleri arasındaki ilişkilerin, barışçıl yollardan düzenlenme aracı ve uluslararası toplumun varlığının bir başka kanıtıdır (Bull, 1995: 157). Diplomasiden kastedilen, "İtalyan diplomasisi gibi oportünist veya Britanya'nın geleneksel diplomasisi değil; Grotiusçu anlamda, güçler dengesine bağlı olarak tarafların materyal ve fiziksel olarak, iki tarafın eşit şartlarda ve karşılıklı güvene dayanarak müzakere edilmesi"dir (Wight, 1992: 180). Dolayısıyla diplomasi, kültürel farklılıkları barındıran uluslararası toplumda ortak uzlaşma yolu olarak görülmektedir.

İO'nda, savaş, Clausewitz'çi anlamda "siyasetin, başka araçlarla devamı" olarak görülmektedir: diplomasi sona erdiği yerde, savaş devreye girer. Lakin savaşın varlığı bir uluslararası toplumun var olmadığına yönelik bir kanıt değildir. Bu noktada Buzan (2004: 15), birçok toplumun, kurban etme ayinleri, savaşçı-kahraman kültürleri örneklerinde görüldüğü şekliyle "şiddeti" ve aynı zamanda, kölelik; etnik, dinî, sınıf ve cinsiyet ayrımcılığı örneklerinin ortaya koyduğu gibi genel anlamda eşitsizliği barındırdığına dikkat çeker. Dolayısıyla İO'nun, savaşın uluslararası toplum içindeki varlığını ifade etmekte açık sözlü davrandığı görülmektedir. Bu bağlamda savaş, uluslararası toplum içinde sınırlanması ve baskı altında tutulması gerektiği beklenen bir realitedir. Nihayetinde, savaş; uluslararası hukukun güçlendirilmesini, güçler dengesinin korunmasını ve hukuki düzenlemelerde adaletin gözetilmesini gerektiren bir itici güç olarak anlaşılmalıdır (Bull, 1995: 181). Savaş ve savaş tehdidi, aynı zamanda büyük ve küçük güçleri ittifaklara yönelten, nüfuz bölgelerini, güç ve hegemonya dengelerini ortaya çıkaran belirleyici bir role sahiptir (Bull, 1995: 187).

Sonuç

Hiçbir Uİ kuramının tüm dünya siyasetini, hatta dönemseller bir süreci tek başına, eksiksiz şekilde çözümlemesi mümkün değildir. Bu çalışmada, yine, kusursuz bir kuram olduğu iddia edilmeyen İO kuramının, Uİ'e en önemli katkılarından, uluslararası toplum kavramı, geleneğin I. kuşak yazarlarının temel eserleri üzerinden tanımlayıcı bir yaklaşımla sunulmuştur.

İO'nun bugün, disiplin içinde önemli bir kuram olduğu ve inşacılığın yanında bir "orta alan" işgal ettiği kabul edilmektedir: bu, neorealizmin daha baskın ana akım kuramlarına ve neoliberalizme, ayrıca eleştirel kuram ve postyapısalcılık gibi daha radikal alternatiflere göre daha tercih edilebilir bir konumdur (Dunne, 2010: 137). Bununla birlikte kuram, inşacılığa benzer argümanlar sunmasına rağmen yönetsel ve ontolojik olarak belirgin farklılıklara sahiptir.

İO'nun özgün yaklaşımı olan uluslararası toplum kavramı, uluslararası ilişkileri, klasik güç ilişkisine dayandırarak salt anarşiye indirgeyen yaklaşımları reddedererek, devletlerin, diğerleriyle ilişkilerini salt militer kapasiteleri üzerinden düzenlemek yerine, işbirliğine de yöneldiğini savunmaktadır. Anarşi, ortak bir yönetenin olmaması anlamıyla kabul edilir. Devletler ailesini bir arada tutan ortak çıkar, uluslararası toplumun işleyişini sağlayan unsurdur. Uluslararası işbirliği, ekonomik-ticari bağıllık, kültürel ve hümanist etkileşim, çatışmanın önüne geçilebilmesi için gereken zemini sağlamaktadır. Bununla birlikte, İO düşünürlerinin çalışmalarında, uluslararası toplumun üyeleri arasında ekonomik boyutun belirleyiciliğinin birkaç atıf dışında yeteri kadar irdelenmediği açıktır. Bu eksiklik, İO'nun iddia edilen büyük kuram potansiyeline ulaşması önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

Uluslararası toplumun temel aktörleri, tartışmasız, egemen devletlerdir; ancak, devletlerin nihai amacının, bireylerin güvenlik ve refahını sağlamak olduğu kabul edilir. Dolayısıyla, İO, ahlaki normların önceliğini de gözetken bir kozmopolitizm barındırmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası toplumda ilerlemenin, egemen devletlerin küresel adaleti tüm insanlığa yaymasıyla mümkün olduğu varsayılır. Lakin uluslararası ilişkiler tarihine bakıldığında alınan kararların, herkes tarafından memnuniyetle karşılanmadığı realitesi de göz ardı edilmez. Çünkü toplum içinde yaşayan bireyler gibi devletlerin öncelikli amacı düzendir. Aynı zamanda, uluslararası toplumun varlığının daimi garantisi verilemez; yani, uluslararası toplumun sürekliliği ve ilerleme, üyelerinin onu yaşatma ve güçlendirme yönündeki iradesine bağlıdır. Bu yüzden İO düşünürleri uluslararası toplumunun üzerine inşa edildiği kurumları –güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçlerin sorumluluğu– anlamının ve güçlendirilmesinin önemi üzerinde durmuşlardır.

Uluslararası toplum tarihsel bir perspektifle anlaşılabilir; ancak, İO basitçe, klasik tarihsel yaklaşımın modernize edilmiş bir yorumu değildir. Avrupa uluslararası toplumu, kürenin geri kalanına yayılırken kendi medeniyetinin üstünlüğü iddiası ve eşitsizliği de taşımıştır. Dolayısıyla bu süreç, modern uluslararası toplumda, kendi medeniyetleri dönüştürülmeye zorlanan öncelikle Japonya ve Çin gibi, ayrıca sömürgecilik sonrasında kurulan Üçüncü Dünya devletlerinin eşit egemenlik ve ırksal eşitlik taleplerinin yanında, sömürgecilik karşıtı, ekonomik sistem karşıtı ve kültürel emperyalizm karşıtı toplu bir Batı'ya isyanla sonuçlanmıştır.

Uİ disiplinin ajandasının güncel konuları olan kültür, Üçüncü Dünya ve insani müdahale gibi konuları kuramsallaştırmak için önemli araçlar sunan İO'nun nispeten günümüz uluslararası siyasetini yakalamasını sağlayan, kurucu düşünürlerin yalnızca Soğuk Savaş döneminde, uluslararası siyasetin pratiklerine bakarak değil, tarihsel süreçte farklı coğrafyalardaki modellere dayanarak sürdürdüğü çalışmalardır. Bunun sonucunda, Çift-kutuplu Sistemin sona ermesiyle şekillenen Uİ gündemine hem çok daha hazırlıklı hem de katkı sağlayan bir kuram olan İO'na ilgi artarak devam etmektedir. Yine de, Uİ'nin güncel ajandasını yakalamış olmasının, tek başına, İO'nun bir büyük kuram olmasına yetmeyeceği, eksik ve geliştirilmeyi bekleyen kavramlara sahip olduğu realiteleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların başında, üzerinde yoğun tartışmalar yapılarak güçlendirilmiş uluslararası toplum kavramının açıklayıcılığının yanında, muğlak bir dünya toplumu kavramı ve kuramın, eleştirel bir yön içermesine rağmen tartışmaya yer bırakmayacak biçimde Avrupa merkezli olması gelmektedir. Üçüncü Dünya, kültür ve Batı karşıtlığı gibi unsurların gündeme getirilmesi, İO'nu Avrupa merkezli bir kuram olmaktan kurtarmak için yeterli değildir.

İO'nun; Irak Savaşı ve Suriye İç Savaşı'na uluslararası toplumun tutumu, Çin'in kürenin geri kalanıyla ilişkileri ve Batı karşıtı hareketler gibi konularda önemli perspektifler sağlaması mümkündür. Ancak, çok geniş bir çalışma alanı ve eklektik bir yapı sunmasına rağmen İO, Weber'in, Marx için yaptığı benzetmedeki gibi "herkesi her istediği yere götürecek bir taksî" (Sayer, 2012: 13) olarak görülmemelidir. Güncel konularda İO'nu analiz aracı olarak seçecek çalışmalarda gözden kaçırılmaması gereken unsur, İO'nun tarihe, eklektizmden uzak, uzun dönemli kesitleri ele almak suretiyle yaklaştığı gerçeğidir.

Sonuç olarak, İO, kendi zamanının ilerisinde tartışmalar ekseninde şekillense de argümanları günümüz için ikna ediciliğini kaybetmeye yakın bir görüntü arz etmektedir. Bu açıdan, bu çalışma, Türkiye'de yapılacak olan kuramsal Uİ çalışmaları için İO'nun güçlü ve eksik yanlarına dikkat çekmeyi amaçlamış bir polemik ve aynı zamanda bir diyalog girişimidir.

Kaynakça

- Alderson, Kai ve Andrew Hurrell (2000), "International Society and the Academic Study of International Relations", Alderson, Kai ve Andrew Hurrell (Der.), *Hedley Bull on International Society* (Londra: MacMillan): 20-53.
- Brown, Chris (2001), "World Society and the English School: An 'International Society'", *European Journal of International Relations*, 7 (4): 423-441.
- Bull, Hedley (1966), "International Theory: The Case for a Classical Approach", *World Politics*, 18 (3): 361-377.
- Bull, Hedley (1969a), "The Twenty Years' Crisis On", *International Journal*, 24 (4): 625-638.
- Bull, Hedley (1969b), "Society and Anarchy in International Relations", Butterfield, Herbert ve Martin Wight (Der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, (Londra: George Allen & Unwin Ltd.): 35-50.
- Bull, Hedley (1969c), "The Grotian Conception of International Society", Butterfield, Herbert ve Martin Wight (Der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics* (Londra: George Allen & Unwin Ltd.): 51-73.
- Bull, Hedley (1976), "Martin Wight and The Theory of International Relations: The Second Martin Wight Memorial Lecture", *British Journal of International Studies*, 2 (2): 101-116.
- Bull, Hedley (1985a), "The Emergence of a Universal International Society", *The Expansion of International Society*, Bull, Hedley ve Adam Watson (Der.), (New York: Oxford University Press): 117-126.
- Bull, Hedley (1985b), "The Revolt Against West", Bull, Hedley ve Adam Watson (Der.), *The Expansion of International Society* (New York: Oxford University Press): 217-228.
- Bull, Hedley (1989), "The Importance of Grotius", Bull, Hedley, Benedict Kingsbury ve Adam Roberts (Der.), *Hugo Grotius and International Relations* (New York: Oxford Press): 65-94.
- Bull, Hedley (1995), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press).
- Bull, Hedley (2000a), "International Relations as an Academic Pursuit", Alderson, Kai ve Andrew Hurrell (Der.), *Hedley Bull on International Society* (Londra: Macmillan): 246-264.
- Bull, Hedley (2000b), "Natural Law and International Order", Alderson, Kai ve Andrew Hurrell (Der.), *Hedley Bull on International Society* (Londra: Macmillan): 157-169.
- Bull, Hedley (2000c), "The European International Order", Alderson, Kai ve Andrew Hurrell (Der.), *Hedley Bull on International Society* (Londra: Macmillan): 170-187.
- Bull, Hedley ve Adam Watson (1985), "Introduction", Bull, Hedley ve Adam Watson (Der.), *The Expansion of International Society* (New York: Oxford University Press): 1-9.
- Butterfield, Herbert ve Martin Wight (1969), "Introduction", Butterfield, Herbert ve Martin Wight (Der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics* (Londra: George Allen & Unwin Ltd.): 6-13.
- Buzan, Barry (1993), "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", *International Organization*, 47 (3): 327-352.
- Buzan, Barry (2001), "The English School: An Underexploited Resource in IR", *Review of International Studies*, 27 (3): 471-488.
- Buzan, Barry (2004), *From International to World Society?: English School Theory and the Social Structure of Globalisation* (Cambridge: Cambridge University Press).

- Buzan, Barry (2009), "The Middle East Through English School Theory", Buzan, Barry ve Ana Gonzalez-Pelaez (Der.), *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level* (New York: Palgrave MacMillan, 2009): 24-44.
- Clausewitz, Carl Von (2011), *Savaş Üzerine* (İstanbul: Doruk Yayınları) (Çev. Selma Koçak).
- Devlen, Balkan ve Özgür Özdamar (2010), "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler*, 7 (25): 43-68.
- Donelan, Michael (1985), "Spain and the Indies", Bull, Hedley ve Adam Watson (Der.), *The Expansion of International Society* (New York: Oxford University Press): 75-85.
- Dunne, Tim (1998), *Inventing International Society: A History of the English School* (Londra: MacMillan).
- Dunne, Tim (2000), "All Along the Watchtower: A Reply to the Critics of Inventing International Society", *Cooperation and Conflict*, 35 (2): 227-238.
- Dunne, Tim (2010), "The English School", Dunne, Tim, Milja Kurki ve Steve Smith (Der.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (Oxford: Oxford University Press): 135-156.
- Grotius, Hugo (2011), *Savaş ve Barış Hukuku* (İstanbul: Say Yayınları) (Çev. Seha L. Meray).
- Hoffmann, Stanley (1990), "International Society", Miller, J. D. B. ve R. J. Vincent (Der.), *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations* (New York: Oxford University Press): 13-37.
- Jones, Roy E. (1981), "The English School of International Relations: A Case for Closure", *Review of International Studies*, 7 (1): 1-13.
- Knutsen, Torbjorn L. (2006), *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi* (İstanbul: Açılım Kitap) (Çev. Mehmet Özay).
- Linklater, Andrew (2013), "İngiliz Okulu", *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Küre Yayınları) (Çev. Muhammed A. Ağcan ve Ali Aslan): 123-154.
- Linklater, Andrew ve Hidemi Suganami (2006), *The English School of International Relations: A Contemporary Reassessment* (New York: Cambridge University Press).
- Little, Richard (2000), "The English School's Contribution to the Study of International Relations", *European Journal of International Relations*, 6 (3): 395-422.
- Miller, J. D. B. (1990), "The Third World", Miller, J. D. B. ve R. J. Vincent (Der.), *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations* (New York: Oxford University Press): 65-94.
- Naff, Thomas (1985), "The Ottoman Empire and Europe", Bull, Hedley ve Adam Watson (Der.), *The Expansion of International Society* (New York: Oxford University Press): 143-169.
- Sayer, Derek (2012), *Soyutlamanın Şiddeti* (İstanbul: Habitus Yayınları) (Çev. Gül Çağalı Güven).
- Suganami, Hidemi (2001), "C.A.W. Manning and the Study of IR", *Review of International Studies*, 27 (1): 91-107.
- Suganami, Hidemi (2003), "British Institutionalists, or the English School, 20 Years On", *International Relations*, 17 (3): 253-272.
- Vincent, R. J. (1990), "Order in International Politics", Miller, J. D. B. ve R. J. Vincent (Der.), *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations* (New York: Oxford University Press): 38-64.

- Watson, Adam (1985), "Russia and the European States System", Bull, Hedley ve Adam Watson (Der.), *The Expansion of International Society* (New York: Oxford University Press): 61-74.
- Watson, Adam (1992), *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis* (Londra: Routledge).
- Wight, Martin (1969a), "Why is There no International Theory?", Butterfield, Herbert ve Martin Wight (Der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics* (Londra: George Allen & Unwin Ltd.): 17-34.
- Wight, Martin (1969b), "Western Values in International Relations", Butterfield, Herbert ve Martin Wight (Der.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics* (Londra: George Allen & Unwin Ltd.): 89-131.
- Wight, Martin (1977), *System of States* (Leicester: Leicester University Press).
- Wight, Martin (1992), *International Theory: The Three Traditions*, Wight, Gabriele ve Brian Ernest Porter (Der.), (New York: Holmes & Meier for the Royal Institute of International Affairs).
- Wight, Martin (2004), *Power Politics*, Bull, Hedley ve Carlsten Holbraad (Der.), (London: Continuum International Publishing Group Ltd.).